

померлою та з'явилась // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 28. Том 1. 2014 С. 128-131.

4. Бобко В.Г. Судочинство у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Науково-дослід. Ін-т. приватного права і підприємництва акад. Правових наук. Київ : 2006. 20 с.

УДК 347.5

Олександр ЖИЛН,

здобувач наукового ступеня

доктора філософії

кафедри цивільно-правових дисциплін

Науковий керівник:

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Національної академії внутрішніх справ

кандидат юридичних наук, доцент

Володимир БОБКО

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Основною метою створення, існування та діяльності органів державної влади є забезпечення належних умов життєдіяльності всього суспільства або громади загалом та кожної людини окремо, що, зокрема, покладає на них обов'язок сприяти утвердженню прав та свобод людини, їх практичній реалізації та створенню умов за яких органи державної влади не будуть ніяким чином такі права та свободи порушувати.

Проте, на сьогоднішній день досі виникають ситуації коли органи державної влади під час здійснення своєї діяльності порушують права фізичних та юридичних осіб і завдають шкоду, яка підлягає відшкодуванню. Саме через це особливої уваги набуває питання інструментів захисту прав та свобод людини, серед яких одним із основних є інститут деліктної відповідальності органів державної влади.

Деліктна відповідальність органів державної влади та її правове регулювання з огляду на тривалу історію становлення та розвитку, який не припиняється і сьогодні, була і залишається предметом наукового дослідження вітчизняних науковців.

Зокрема, деліктна відповідальність публічних суб'єктів стала предметом дослідження таких науковців як Дзера Ю. М., Первомайський О. О., Шевченко Я. М., Канзафарова І. С., Онищенко О. С., Панченко О. І., Корчемний М. М., Куцин А. В., Нємцева А. О., Паришкура В. В., Хоменко М. М., Спасибо-Фатєєва І. В., Андрєєва І. А., Отрадна О. О. та інші.

Проте, праці згаданих вище науковців стосувалися лише окремих аспектів проблеми, не охоплюючи усі її аспекти у цілому.

Так, О.С. Онищенко у своїй науковій праці [13] комплексно дослідив інститут відшкодування моральної шкоди, проте недостатньо уваги приділив питанню відшкодування моральної шкоди, завданої органами державної влади.

В той же час Хоменко М.М. [14] дослідивши загальні питання відшкодування шкоди завданої органами державної влади, не розкрив моральний аспект щодо відшкодування шкоди, завданої органами державної влади.

Враховуючи вказане, автор зазначає на деяких особливостях відшкодування моральної шкоди, завданої органами державної влади.

Статтею 56 Конституції України визначено, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Статтею 1167 ЦК України визначено, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті.

Варто зазначити, що статтею 23 ЦК України передбачено, що моральна шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна.

Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

Згідно п.п 9, 10, 10-1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнала особа, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема, враховуються стан

здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану, добровільне - за власною ініціативою чи за зверненням потерпілого спростування інформації редакцією засобу масової інформації [1].

Статтею 1173 ЦК України передбачено, що шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цих органів.

Відповідно до статті 1174 ЦК України шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю вказаними органами та особами відшкодовується незалежно від вини цієї особи.

Статті 1173, 1174 ЦК України є спеціальними і передбачають певні особливості, характерні для деліктної відповідальності органів державної влади та посадових осіб, які відмінні від загальних правил деліктної відповідальності.

Підставами для цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди у такому випадку є правопорушення, що включає як складові елементи шкоду, протиправне діяння особи, яка її завдала, причинний зв'язок між ними.

Під шкодою розуміється майнова шкода, що виражається у зменшенні майна потерпілого в результаті порушення належного йому майнового права, та (або) применшенні немайнового блага (життя, здоров'я тощо). Такий елемент як наявність шкоди полягає у будь-якому знеціненні блага, що охороняється законом.

Причинний зв'язок між протиправною поведінкою особи та завданою шкодою є обов'язковою умовою відповідальності, яка передбачає, що шкода стає об'єктивним наслідком поведінки заподіювана шкоди. Наявність такої умови цивільно-правової відповідальності, як причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою (збитками), зумовлена необхідністю встановлення факту, що саме протиправна поведінка конкретної особи, на яку покладається така відповідальність, є тією безпосередньою причиною, що з необхідністю та невідворотністю спричинила збитки.

Відсутність будь-якої з зазначених ознак виключає настання цивільно-правової відповідальності відповідача у вигляді покладення на нього обов'язку з відшкодування збитків.

Також варто зазначити, що необхідною підставою для притягнення органу державної влади до відповідальності у вигляді стягнення шкоди є

факти неправомірних дій цього органу чи його посадових чи службових осіб. При цьому факт неправомірності (незаконності) прийняття неправомірного рішення, вчинення дії чи бездіяльності органів державної влади, що призвели до завдання шкоди, повинен бути встановлений у передбаченому законом порядку, тобто повинен підтверджуватись відповідним рішенням, ухвалою, постановою, вироком суду, яке має преюдиційне значення для справи про відшкодування шкоди. Належним доказом протиправних (неправомірних) рішень, дій чи бездіяльності є відповідне судове рішення (вирок) суду, що набрало законної сили.

У пункті 2 постанови Пленум Верховного Суду України № 6 від 27.03.1992р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» зазначив, що, розглядаючи позови про відшкодування шкоди, суди повинні мати на увазі, що шкода, заподіяна особі і майну громадянина або заподіяна майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її заподіяла, за умови, що дії останньої були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній причинний зв'язок та є вина зазначеної особи, а коли це було наслідком дії джерела підвищеної небезпеки, незалежно від наявності вини [2].

Дії (бездіяльність) відповідного органу, внаслідок яких (якої) було завдано шкоди, є основним предметом доказування та, відповідно встановлення у цій справі, оскільки відсутність такого елемента делікту свідчить про відсутність інших складових цієї правової конструкції та про відсутність самого заподіяння шкоди як юридичного факту, внаслідок якого виникають цивільні права та обов'язки (ст.11 ЦК України). Вказана позиція висловлена у постанові Великої Палати Верховного Суду від 12.03.2019 у справі №920/715/17 [3].

У постанові від 12.09.2018 у справі №335/11779/16-ц Верховний Суд вказав, що сама лише наявність шкоди ще не породжує абсолютного права на її відшкодування будь-якою особою, оскільки необхідно довести наявність всіх складових цивільно-правової відповідальності, при цьому правильно визначивши суб'єкта такої відповідальності [4].

Необхідною підставою для притягнення органу державної влади до відповідальності у вигляді стягнення шкоди є наявність трьох умов: неправомірні дії цього органу, наявність шкоди та причинний зв'язок між неправомірними діями і заподіяною шкодою, і довести наявність цих умов має позивач, який звернувся з позовом про стягнення шкоди. Зокрема, Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 14.04.2020 по справі №925/1196/18 зазначає, що ст.ст. 1173, 1174 ЦК України є спеціальними й передбачають певні особливості, характерні для розгляду справ про деліктну відповідальність органів державної влади та посадових осіб, які відмінні від загальних правил деліктної відповідальності [4]. Зокрема, цими правовими нормами передбачено, що для застосування

відповідальності посадових осіб та органів державної влади наявність їх вини не є обов'язковою.

Щодо особливостей розгляду справ з відшкодування моральної шкоди, завданої органом державної влади, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у постанові від 10.04.2019 у справі №464/3789/17 дійшов висновку, що адекватне відшкодування шкоди, зокрема й моральної, за порушення прав людини є одним із ефективних засобів юридичного захисту. Моральна шкода полягає у стражданні або приниженні, яких людина зазнала внаслідок протиправних дій. Страждання і приниження — емоції людини, змістом яких є біль, мука, тривога, страх, занепокоєння, стрес, розчарування, відчуття несправедливості, тривала невизначеність, інші негативні переживання [5].

Порушення прав людини з боку суб'єктів владних повноважень завжди викликають негативні емоції. Проте не всі негативні емоції досягають рівня страждання або приниження, які заподіюють моральну шкоду. Оцінка цього рівня залежить від усіх обставин справи, які свідчать про мотиви протиправних дій, їх інтенсивність, тривалість, повторюваність, фізичні або психологічні наслідки та, у деяких випадках, стать, вік та стан здоров'я потерпілого.

Розмір визначеної компенсації повинен, хоча б наближено, бути мірою моральної шкоди та відновлення стану потерпілого. При визначенні компенсації моральної шкоди складність полягає у неможливості її обчислення за допомогою будь-якої грошової шкали чи прирівняння до іншого майнового еквіваленту. Тому грошова сума компенсації моральної шкоди є лише ймовірною, і при її визначенні враховуються характер правопорушення, глибина фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, інші обставини, які мають істотне значення, вимоги розумності і справедливості (постанова Верховного Суду від 25.05.2022 у справі № 487/6970/20 [6]).

Абзац другий частини третьої статті 23 ЦК України, у якому вжитий термін «інші обставини, які мають істотне значення» саме тому і не визначає повний перелік цих обставин, оскільки вони можуть різнитися залежно від ситуації кожного потерпілого, особливості якої він доводить суду. Розмір відшкодування моральної шкоди перебуває у взаємозв'язку з фізичним болем, моральними стражданнями, іншими немайновими втратами, яких зазнала потерпіла особа, а не із виключністю переліку та кількістю обставин, які суд має врахувати (вказана позиція викладена у постанові Верховного Суду від 05.12.2022 у справі № 214/7462/20 [7]).

Відповідно до ст. 41 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, якщо суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію [8].

При цьому, відповідно до Практичних рекомендацій Європейського суду з прав людини «Вимоги щодо справедливої сатисфакції», встановлення судом порушення права, гарантованого Європейською конвенцією з прав людини чи її Протоколами не призводить до автоматичного присудження справедливої сатисфакції. Це чітко зазначено у статті 41 Конвенції, яка передбачає призначення судом справедливої сатисфакції тільки якщо внутрішнє право не дозволяє повного відшкодування, і навіть в такому випадку – лише "в разі необхідності".

Крім того, суд надає відшкодування, яке вважатиметься "справедливим" за даних обставин. Тобто, зважаючи на всі особливості кожної справи, суд може вирішити, що стосовно певних скарг визнання порушення Конвенції саме по собі є достатньою справедливою сатисфакцією і немає потреби надавати будь-яку грошову компенсацію. Суд також може з міркувань справедливості призначити відшкодування у розмірі, меншому за фактично нанесену шкоду чи фактично понесені витрати, або не призначити відшкодування взагалі. Це стосується, наприклад, випадків, коли, в оскаржуваній ситуації, сам заявник винний у розмірі завданої шкоди чи понесених витрат. Визначаючи суми компенсації, суд може також взяти до уваги відповідні зауваження заявника як потерпілої внаслідок порушення сторони та Договірної Сторони, що відповідає за громадський інтерес. Наостанок, суд зазвичай бере до уваги місцеві економічні обставини.

Так, Європейським судом з прав людини у справі «Аміхалакіоас проти Молдови» (20.04.2004) про захист свого права висловлювання, передбаченого статтею 10 Конвенції про захист прав та основних свобод, зазначено, що сам факт визнання порушення є достатньою компенсацією моральної шкоди [9].

У справі «Назарчук проти України» (19.04.2005), Європейським судом з прав людини окрім іншого, зазначено, що стосовно моральної шкоди суд знаходить вимоги заявника необґрунтованими і вважає, що дійсно, факт визнання порушення становитиме достатню справедливую сатисфакцію у цій справі [10].

Європейським судом з прав людини в рішенні по справі «Білуха проти України» (09.11.2006) стосовно компенсації моральної шкоди вирішено, що визнання порушення становить достатню справедливую сатисфакцію моральної шкоди, яку зазнала заявниця [11].

Також, Європейським судом з прав людини в рішенні по справі «Асма проти Туреччини» (20.11.2018) суд постановив, що виявлення порушення складало достатню справедливу сатисфакцію щодо будь-якої моральної шкоди, завданої пану Асма [12].

Враховуючи викладене доходимо до висновку, що у справах про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади для позивачів (потерпілих осіб) найскладнішим і найважливішим у процесі захисту своїх порушених прав у судовому порядку є саме доведення реального розміру майнової шкоди, визначеної у певній сумі грошових коштів, а також доведення наявності причинного зв'язку між деліктною поведінкою органів державної влади (місцевого самоврядування) та майновою шкодою, спричиненою такою поведінкою.

Питання визначення розміру моральної шкоди, що має бути стягнута на користь позивача (потерпілої особи), спричиненої неправомірними діями/бездіяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, й на теперішній час не має як чітких законодавчих критеріїв визначення розміру такої шкоди, так і чітких критеріїв, сформованих судовою практикою.

Враховуючи судову практику, під час вирішення такого спору суди застосовують лише оціночні поняття співмірності розміру відшкодування спричиненим негативним наслідкам. Означений критерій, очевидно, має виключно суб'єктивний характер та його застосування не завжди дозволяє досягти виконання одного з основоположних завдань судочинства - справедливого та неупередженого вирішення спору.

Список використаної літератури:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди.» [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>.
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27.03.1992р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди.» [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>.
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.03.2019 у справі №920/715/17 [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81013412>.
4. Постанова Верховного Суду від 12.09.2018 у справі №335/11779/16-ц [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76502946>.
5. Постанова Верховного Суду від 10.04.2019 у справі №464/3789/17 [Електронний ресурс] – Режим доступу [http://reyestr.court.gov.ua/Review/81046\[5\]](http://reyestr.court.gov.ua/Review/81046[5]) 506.

6. Постанова Верховного Суду від 25.05.2022 у справі №487/6970/20 [Електронний ресурс] – Режим доступу [http: https://revestr.court.gov.ua/Review/104539336](http://revestr.court.gov.ua/Review/104539336).

7. Постанова Верховного Суду від 05.12.2022 у справі №214/7462/20 [Електронний ресурс] – Режим доступу [http: https://revestr.court.gov.ua/Review/108238968](http://revestr.court.gov.ua/Review/108238968).

8. Практична рекомендація Європейського суду з прав людини «Вимоги щодо справедливої сатисфакції»- [Електронний ресурс] – Режим доступу [http: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/PD_satisfaction_claims_UKR](http://www.echr.coe.int/documents/d/echr/PD_satisfaction_claims_UKR).

9. Рішення ЄСПЛ у справі «Аміхалакіоає проти Молдови» (Case of Amihalachioaie v. Moldova, application no. 60115/00) від 20/04/2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61716>.

10. Рішення ЄСПЛ у справі «Назарчук проти України» [Електронний ресурс] – Режим доступу [http: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_026#Text](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_026#Text).

11. Рішення ЄСПЛ у справі «Білуха проти України» [Електронний ресурс] – Режим доступу [http: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_272#Text](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_272#Text).

12. Рішення ЄСПЛ у справі «Асма проти Туреччини» [Електронний ресурс] – Режим доступу [http: https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:\[%22003-6255318-8141028%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:[%22003-6255318-8141028%22]}).

13. Онищенко О.С. «Відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях» автореф. канд. юрид. наук 12.00.03, 2017.

14. Хоменко М.М. «Відшкодування шкоди завданої органами державної влади, їх посадовими та (або) службовими особами» автореф. канд. юрид. наук 12.00.03, 2013.

УДК 347.23 «342»

Тетяна ФЕСАН,

*студентка 1-го курсу магістратури ННІ № 1
Національної академії внутрішніх справ*

Науковий керівник:

*доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент*

Володимир БОБКО

ПРАВО ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Війна, яка розпочалась в Україні 24 лютого 2022 року, - це щодня, вже два роки поспіль потрясіння, які змінюють не тільки свідомість та світогляд українського народу, але й економічні та правові засади